

Kis Zsuzsanna

Témavezető: Szabó Máté

A POLITIKAI NEVELÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA AZ ÓKORBAN

„Az oktatás célja szükségképpen az önállóan cselekvő és gondolkodó egyének képzése, akik mindenek ellenére a közösség szolgálatában látják életcéljukat!”

(Albert Einstein)

Szókratész nyomában Athénban

A politikai eszmék és a politikai gondolkodás egy folyamatos fejlődésen mentek keresztül az ókor óta. Ez egy szerves fejlődés, ami alapvetően Szókratésztól indul ki, hiszen – bármennyire közhelyes is – az európai kultúrkör bölcsője az ókori görög kultúra. A kérdés az, hogy a politikai nevelésben is kimutatható-e egy ilyen szerves fejlődés.

A politikai nevelést és a politikai szocializációt mindenképpen meg kell különböztetnünk egymástól. A politikai szocializáció egy indirekt, folyamatosan változó, véletlenszerű és véget nem érő változás, míg a politikai nevelés közvetlen, tanulás útján, az iskola vagy a tanító által folyik, s a politikai fogalmak konkretizálása, megértése, tisztázása történik benne. Gyakorlatilag ezért is foglalkozom először Szókratésszel, hiszen kimutathatóan ő az első, aki ezt a tanítói szerepkört magára ölti, s akinek hatása hosszútávon továbbél a tanítványaiiban, illetve az ő tetteik és műveik által.

Szókratész i.e. 470 körül született és i.e. 399-ben halt meg, ekkor éli az athéni demokrácia a fénykorát. A görög-perzsa háborúk a vége felé közelednek, a déloszi szövetség élén Athén szinte teljhatalmat élvez. Az athéni demokrácia mindig a klasszikus és követendő példaként lebegett a politikai gondolkodók egy részének szeme előtt, ugyanakkor Szókratész aktív korának idején már a peloponnészoszi háború folyik, s a demokrácia visszasságai egyre inkább kitűnnek, s természetesen

politikai nevelésének a megismeréséhez nagyon fontos a politikai környezet megismerése, melyben ez a nevelés folyik.

A klasszikus demokráciában a területi elv érvényesül, Attika három földrajzi egységre van osztva: Asty (Athén városa), Meszogaia (Attika középső szárazföldi területe), Paralia (Tengermellék), ez a három földrajzi terület 10-10 egységre, tritüszre oszlik tovább. Mindegyik területről 1-1 tritüsz tartozott a 10 mesterségesen létrehozott phüléhez, az egy phüléhez tartozó tritüszök általában földrajzilag nem érintkeztek egymással. A rendszer célja a hagyományos területi egységek illetve a négy ősi attikai törzs felosztása volt, megakadályozandó a hagyományos szerveződések politikai továbbélését. Gyakorlatilag erre a 10 territoriális phüle építették fel az egész polisz politikai és katonai struktúráját.

Minden egyes phüle által kiállított csapatot élére sztratégoszt, hadvezért választottak, s – mivel Athén folyamatosan hadban állt – a sztratégosztok egyre nagyobb politikai szerepet kezdtek betölteni. A bulébe, azaz az 500-ak tanácsba minden phüleből 50-50 főt sorsoltak, a héliáia, azaz az esküdtbírók rendszerébe pedig phülénként 600-600 fő került be sorsolással. A vagyon már csak pár intézmény esetében számított, hiszen a legmagasabb tisztségeket továbbra is csak az 500 mérő feletti vagyonnal rendelkezők tölthették be, ugyanis így akarták elkerülni az esetleges megvesztegetéseket, sikkasztásokat, csalásokat. A rendszerben a biztósítékot az osztrakiszmosz, a cserépszavazás jelentett, hiszen ha felmerült a gyanú, hogy valaki türannoszra, azaz zsarnokságra vagy egyeduralomra tör, akkor 6000 szavazattal számúzni lehetett 10 évre a városból.

A legnagyobb szerep kétségkívül a népgyűlésnek, az ekklésziának jutott, amely hatalmának csúcsát éppen Szókratész korában éri el Ephialtész és Periklész reformjainak köszönhetően, melyek egyrészt az ekklészia döntési jogkörét bővítették, másrészt pedig az esküdtbírók és a bulé tagjainak, később pedig az ekklészia tagjainak is napidíjat vezettek be. A fizetéssel ösztönözték a népesség döntéshozatalban való részvételét. (Ezáltal persze azt is, hogy a szegények biztosan ott legyenek az intézményekben, s a napidíjért cserébe támogassák az ő elképzeléseiket.) A rendszer működését segítette az is, hogy az egyes testületek tanácskozó helyei viszonylag közel feküdtek egymáshoz, és általában a társadalmi-gazdasági életközpontjának számító Agora, azaz piactér mentén vagy annak közelében helyezkedtek el.

Azonban a szépen kiépített rendszer ellenére Athén még sem nevezhető a mai felfogásunk szerint demokratikusnak, hiszen a lakosságból csak a szabad polgárok, s közülük is csak a felnőtt férfiak rendelkeztek politikai jogokkal. Ez körülbelül 40 ezer fő, s bár ez a 40 ezer férfi közvetlenül beleszólhatott az állam irányításába,

azonban ez csak az elviekben létezik, ugyanis a 40 ezer főből ténylegesen körülbelül 6-8 ezren vehettek részt az ekklészia ülésein, hiszen a gyűlések színhelyén a Pnux dombon körülbelül ennyien fértek el, ugyanis a Pnux területe meglehetősen kicsiny körülbelül 8400m². (Bár egyes számítások szerint – ha nagyon szűkösen is, de – 20-25 ezer ember is elférhet ekkora területen, azonban ez még mindig csak a szavazati joggal rendelkező népesség fele.) Az ekklészia összehívását a vezető politikusok, arkhónok és sztratégoszok kezdeményezhették, és általában havonta 3-4 alkalommal került rá sor. A megbeszélendő kérdéseket, tehát a napirendet a bulé állította össze, ám ezt a legtöbbször nem tartották be, hiszen a résztvevők teljes szólásszabadsággal rendelkeztek, és önálló indítványokat is benyújthattak ott helyben. Kiemelendő azonban, hogy ha a benyújtott javaslattal kapcsolatban felmerült, majd be is bizonyosodott a törvényellenesség, akkor a benyújtót megbüntették, tehát nem lehetett bármit csakúgy felvetni. A vita során a szónokok egy sziklába vájt emelvényen álltak, a vezető szónokok, a demagógok mindent megtettek a nép kegyeinek elnyeréséért, gyakorlatilag ők voltak a korszak hivatásos politikusai, akik közül nem egy éppen azt az ügyet képviselte, amiért jobban megfizették, feltehetően ezért vált nevük egyre rosszabb csengésűvé. Persze a vitáknál nemcsak szónok személye számított, hanem a nép aktuális hangulata is, így előfordult, hogy a felhevült vitákat nem egyszer a rendfenntartó íjászcsapatok hűtötték le. A szavazás kézfelemeléssel történt, cserépszavazásra csak száműzetésről való szavazás során került sor, ám itt szükséges volt a 6000 fős szavazat a döntéshez. Feltehető, hogy az ekklészián átlagosan csak körülbelül 5000 fő vett részt egy-egy alkalommal, sőt valószínűleg még kevesebb, s ezért kellett a napidíj bevezetésével élni. Ugyanakkor az ekklészia korántsem volt olyan egységes belülről, mint ahogy kívülről látszik, s nem csupán a politikai elképzelések tagolták több részre. Athén ugyanis nemcsak maga a város, hanem a gyakorlatban Attikát alkotó falvak összessége, azaz 139 démosz. Természetesen ezeknek mindegyikének megvan a maga helyi lojalitása és büszkesége, s ezek a démoszok meglehetősen széleskörű belső autonómiával rendelkeztek, tehát az athéni demokrácia inkább tekinthető egy Attikát összefogó föderációnak, mint egy egységes városállamnak. Mindenesetre a külügy, pénzügy és a hadügy területén Athén volt a központi irányító, ám feltételezhetjük, hogy a démoszok egyéni érdekei a döntések meghozatalakor előtérbe kerülhettek, így ezeken keresztül is lehetett befolyásolni az ekklésziát.

A bulé tagjait évente sorsolták, így minden teljes jogú athéni életében elvileg egyszer a bulé tagja lehetett. Azonban a kutatók jobban megvizsgálták a bulé tagjainak a névsorát, s kiderült, hogy a vagyonos polgárok vannak döntő többségben benne. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy amíg nincsen napidíjuk a tanácstag-

oknak, addig nem is engedhetik meg maguknak ezt a munkát. Azonban azokban az időszakokban is, amikor már van napidíj, vannak olyan feltűnő évek, amikor a gazdag családokból akár több személy és több híres politikus is egyszerre jelenik meg az intézmény névsorában. Mivel ezek általában kritikus évek, így feltételezhetjük, hogy valamilyen módon meg lehetett kerülni a sorshúzás szabályait. A buléba való bekerülés azért volt nagyon fontos, mert a gyakorlatban ez a testület volt a végrehajtó hatalom, ez a testület gondoskodott az államügyek folyamatos intézéséről. A bulé tagjai egymást váltva ügyeletszerűen dolgoztak 50-50 fő váltja egymást a tíz periódusra beosztott évben, valamint különböző bizottságokat is létrehoztak sorsolással, így vannak számvevők, piacfelügyelők, kikötő-felügyelők, gabona-felügyelők, stb. A bulé elsődleges feladata a népgyűlés előkészítése, és a betervezendő „előhatározatok” kidolgozása volt, tehát óriási befolyásuk volt a törvényhozásra. Ezenkívül a folyamatos intézkedést igénylő ügyek – mint például pénzügyek, kereskedelem stb. – esetében a bulénak volt határozathozatali jogköre is. Sokszor a bulé hozott olyan döntéseket is – például a diplomáciában, ami tipikusan a népgyűlés hatáskörébe tartozik –, melyeket a népgyűlés nem is hagyott jóvá. Ebből is látszik, hogy mivel a bulé állandó jelleggel működött, a népgyűlés viszont nem, s ez utóbbinak az összehívása is időt vett igénybe, így az 500-ak tanácsa lehetett a gyakorlatban a fő irányító testület.

A bírói jogkör a héliáia, az esküdt bíróság tagjainak a kezébe volt. A héliáia 6000 tagja sorsolással tanácsokra felosztva ülésezett, Arisztotelész leírása szerint 501 tagból áll egy-egy tanács, s ha nagyobb általában közügyekkel kapcsolatos ügyek tárgyalására került sor, akkor két illetve három bíróságot egyesítettek. Bárki vádat emelhetett, a vád és a védelem is személyesen történt, tehát képviselők – ügyészek, ügyvédek – nem voltak a rendszerbe iktatva, viszont a beszédírókat igénybe vettek véd- illetve vádbeszédek megírásához. A vád- és védbeszéd hossza is pontosan le van fektetve, s a betartásukat vízórakkal mérik. Ennek ellenére a bírósági folyamatok rendkívül hosszúak voltak, mert per esetén mind a két félnek jelen kellett lennie, valamint a döntést nehezítette, hogy a törvények nem voltak egységes törvénykönyvbe foglalva. A döntéshozatal bronzból készült szavazókövekkel történik. Minden esküdt kap két követ – egy tömöret, ami a védelemé és egy átfűrtat, ami a vádé –, az esküdt a döntésének megfelelő kövecskét egy bronz amforába, a másikat pedig egy fa amforába dobta, a szavazás után pedig mindenki kapott egy gammával ellátott bronzjegyet, amire később felvehette a napidíját.

Az athéni állam élére a 10 sztratégosz került. A sztratégoszoknál két nagyon fontos elem van, egyrészt, hogy választott tisztségviselők, másrészt, hogy őket újra is lehetett választani. A 10 sztratégosz közül került ki az első sztratégosz, aki az

állam tényleges irányítója volt. Azonban az első sztratégosz csak úgy őrizhette meg a hatalmát, ha nép osztatlan bizalommal viseltetett iránta, hiszen semmi mással nem őrizhette meg a pozícióját, csak a nép maga mellé állításával, ehhez pedig csak két eszköze volt: egyrészt a saját személyes adottságai (elsősorban a szónoki képességek kiemelendők), másrészt az általa folytatott politika eredményei. A választások előtt látszólag nem voltak kidolgozott programok, de a politikai propaganda működése azt mutatja, hogy igen is voltak bizonyos politikai baráti-körök, melyek igen jelentős befolyásra tettek szert, s nem véletlen az sem, hogy komoly hatalommal járó tisztségek egy részét néhány család tagjai szinte birtokolták, ugyanakkor felfedezhető a választásokon egy ókori politikai sztárkultusz is, amit a közvélemény divatja irányít.

Furcsa módon Athén legsúlytalanabb hivatala az államelnöké. Az episztatészt, az elnököt egy napra sorsolták, s feladata, hogy huszonnégy órán át őrizze a templomok, kincstárak, irattárak kulcsát valamint az állami pecsétet. Ez az uralom semmiféle gyakorlati hatalommal nem járt. Bár gondolhatnánk, hogy a kincstár kulcsa talán mégis hordoz valami felelőséget magába, de nem, ugyanis a gyakorlati felelősök a tamiaszok, a kincstárnokok voltak, akiket kézfelemeléssel választott a népgyűlés olyan polgárok közül, akik feddhetetlen híreik voltak és jelentős vagyonnal rendelkeztek, ez utóbbi azért volt fontos, mert a kincstárnokok saját vagyonukkal feleltek az esetleges hivatali visszaéléseikért.

Mint látható a rendszert gyakorlatilag két elem mozgatta a jó szónoklatok és a pénz. Aapidíjak bevezetésükkor szükségszerűnek tűntek, hiszen Periklész csak így tudta elérni, hogy a szegények is részt vegyenek a politikai életben. Azonban aapidíj egyes rétegeket eleve haszonlesővé tett, s előbb-utóbb a pénzért politizáló azt támogatja, aki a legtöbb pénz ígéri vagy adja. Ezzel párhuzamosan a gazdagok leiturgiát is alkalmaztak, ez a hadihajók felszerelésének vagy színházi játékok kifizetése volt, így például Periklész első dicső tette is az volt, hogy finanszírozta Aiszkhülosz Perzsák című drámájának a bemutatóját. A gazdagok többsége nem idegenkedett a leiturgia-rendszertől, mert pontosan tudták, hogy ezzel az athéni nép jóindulatát nyerik el.

Ez tehát az a politikai környezet, melyben Szókratész mozog, s melyben végzi a politikai nevelését. A kérdés, hogy milyen politikai nevelést végezhetett illetve végezett Szókratész, egy széleskörű, mindenkire kiterjedőt, vagy egy szűkebb, elitrekrutációs céllal működőt, hiszen a rendszer gyakorlatilag mindkettőre lehetőséget adna. Egyrészt irányulhatna a nevelés mindenegyész athéni polgárra, hogy a legfőbb intézmény a népgyűlés hatékonyabb legyen, másrészt viszont a rendszer

gyakorlati működését tekintve bőségesen elég, ha csak az elit nevelésére törekszünk, hiszen a gyakorlatban a bulé és a sztratégoszok kezében van a hatalom.

Az athéni demokráciában a politikai nevelésnek volt egy klasszikus szemlélete, egy demokrata nevelés ideál, „*mely szerint az állampolgári erények közvetítése nem a kiválasztott kevesek (szakértők) privilégiuma, hanem az athéni polgárok közösségének egészéé*”,¹ s a szofisták feladata pedig csupán a politikai technikák, technológiák megtanítása pénzért. Gyakorlatilag ezzel a felfogással ment szembe Szókratész az életében, s ennek köszönheti a halálát is.

Szókratész valójában a halálával hitelesítette a tanításait, amelyek viszont csak a tanítványai keresztül maradtak ránk. Mivel Szókratész nem írta le a tanításait, így csak az úgy nevezett szókratészi logoszokra támaszkodhatunk, melyek a tanítványok által lejegyzett beszélgetések, melyeknek csak egy része volt, amit Szókratész életében rögzítettek, a többi csak Szókratész halála után került rögzítésre.²

A politikai nevelés szempontjából két jelentős Szókratész képet használtam fel a szókratészi elképzelések megismerésére: Xenophón Emlékeim Szókratészről – ami egy meglehetősen személyes kép, egy nevelő képe – valamint Platón Szókratész védőbeszéde - mely még a legtisztább platóni Szókratész kép, ahol a témánál fogva is még a tanító áll a középpontban, és Szókratész neve itt még nemcsak Platón gondolatainak szócsove, mint a későbbiekben. Már abból is kitűnik, hogy a logoszokon keresztüli feltárása Szókratész gondolkodásmódjának meglehetősen sok problémával jár, hogy Xenophónon és Platónon keresztül két különböző Szókratész képet ismerhetünk meg. Azonban a logoszok mégis fontosak, hiszen a stabilan közös elemek feltehetően tényleg Szókratésztől származnak, s bár a válaszok részben eltérőek lehetnek, tehát feltehető, hogy azok részben már Xenophón és Platón saját értelmezései, azonban Szókratész gondolatvilága még ezeken keresztül is értelmezhető.

Elsőként azonban még felmerül az a kérdés, hogy miben is más Szókratész, mint a korszak szofistái? Véleményem szerint egyrészt az önmeghatározásában tér el, hiszen nem tekinti önmagát szofistának, persze ettől még lehetne az, azonban a szofisták sem tekintik közülük valónak. Erre jól rámutat a szofista Antiphónnal folytatott vitája, melyben kifejti: „*akik bölcsességüket a ringyókhhoz hasonlóan pénzért vesztegetik a rá vágyakozóknak, azokat szofistáknak nevezik.*”³ Ezenkívül

¹ Mogyorói Emese 47. jegyzete Platón *Szókratész védőbeszéde* című művéhez kapcsolódóan (PLATÓN 74. o.).

² A Lakoma elején le van írva a logosz képződés folyamata, maga a Lakoma is logosz. Platón és Xenophón is leírta, holott tudjuk, hogy koruknál fogva ők nem lehettek ott.

³ XENOPHÓN 43. o.

fontosnak tartom Szókratész tanításhoz fűződő alapelvét, hiszen „*úgy vélekedett, a fizetségtől tartózkodván a saját szabadságát teszi tartóssá*”,⁴ s „*akik pénzt fogadnak el, azoknak el kell végezniük, amiért a bért kapták, nekem viszont, minthogy egy fillért sem fogadok el, nem kell azzal társalognom, akivel nem akarok*.”⁵ Tehát a tanítás nem is igazán tanítás, ha nem fogadnak el érte pénzt, hiszen a tanítók „*városról városra járva veszik rá ifjainkat – akik különben polgártársaink bármelyikéhez társulhatnak -, hogy otthagyván amazok társaságát, fizetség fejében hozzájuk szegődjenek, ráadásul még hálával is adózzanak irántuk*.”⁶ Szókratész nem tartja magát tanítónak, hiszen – mint minden másról is – azt mondja a tanításról, hogy „*nem éretek hozzá*”,⁷ s védőbeszédében külön ki is fejt, hogy ő valójában nem is tanít csak, ha valakit bölcsnek tartanak, akkor „*az istenek segítségére sietek, s kimutatom, hogy nem bölcs. [...] Ezenfelül a hozzám önként csatlakozó ifjak – tehát akiknek a legtöbb ráérő idejük van, vagyis a leggazdagabbak fiai – nagy örömmel hallgatják, amint az embereket vizsgálom, és maguk is sokszor utánozni kezdenek, és megpróbálnak másokat megvizsgálni*.”⁸ Innen is látszik, hogy Szókratész nem tanítóként gondol önmagára, inkább egy példamutató barátként, nevelőként.

Szókratész a védőbeszéde alapján a fő feladatának pontosan ezt tartja, hogy a hétköznapi embereket vizsgálja. Véleményem szerint ennek az egyik oka, hogy belőlük állt az állam, tehát a vizsgálatukkal és annak feltárásával, hogy nem olyan bölcsök, mint azt róluk vagy önmagukról gondolják, gyakorlatilag a közösség ügyét mozdítja elő, tehát egy a személyeken keresztül történő, az egész társadalomra kiterjedő nevelést folytat. Egyébként maga Szókratész ebben a momentumban látja az ellene indult eljárás egyik okát: „*ezek miatt a vizsgálódások miatt sok ellenséges indulat keletkezett ellenem*.”⁹ Valamint, ami Szókratészt egyértelműen fogalalkoztatja még, az a szakértelem. Az egyszerű mestereket a saját területükön szakértőknek tartja, és a szakértelmüket az érveinek az alátámasztásához többször felhasználja, így mint példa a kitharástól a páncélkészítőig rengeteg szakma megjelenik a logoszokban. Ennek fő oka, hogy a jó mesterektől példamutatást vár a tanítványainak, hiszen Szókratész a politikába is szakértőket szeretne. Tehát az egyik kérdése, hogy mitől lesz valaki szakértő a saját területén és mitől a politikában: „*mi az állam, mi a politikus, mi az emberek fölötti hatalom, milyen az, akinek*

⁴ XENOPHÓN 13. o.

⁵ XENOPHÓN 40. o.

⁶ PLATÓN 61. o.

⁷ PLATÓN 62. o.

⁸ PLATÓN 69. o.

⁹ PLATÓN 68. o.

hatalma van az emberek fölött”,¹⁰ s ezen keresztül mi kell ahhoz, hogy valaki jó vezető lehessen a politikában.

Szókratész szerint egyértelmű, hogy a politika is egy szakma, s erre is tanítani, nevelni kell az ifjakat, hiszen az állam irányítása is szakértelmet igényel: *„nincs az a kitharás, nincs az a tagja az ünnepi karnak, nincs az a táncos, aki vezető posztra törne, ha nem érti a szakmáját [...] ezeken a területeken valamennyi vezető el tud számolni róla, hol tanulta a mesterségét, melyben irányító szerepet játszik, a hadvezérek legtöbbször azonban felkészületlenül könnyelműsködik.”*¹¹ Sőt kijelenti azt is, hogy *„A politika sokkal nehezebb a többi mesterségnél, hiszen csak nagyon kevesen bizonyulnak rá alkalmasnak a rengeteg vállalkozó közül [...] azoknak, akik államügyekbe vágnak bele, jóval alaposabb és elmélyültebb felkészülésre van szükségük, mint azoknak, akik más szakmában.”*¹² Egyértelmű tehát, hogy a politikai vezetők nevelését kiemelkedően fontosnak tartja, még pedig azért, mert *„az ember legszívesebben annak engedelmeskedik, akit a legkiválóbbnak tart.”*¹³ Persze ebből rögtön adódik a kérdés, hogy mitől lesz valaki „kiváló”? Szókratész több elméleti pontot is lefektet ezzel kapcsolatban.

Elsősorban talán a legfontosabb elem az írott törvények betartása, másképp a törvények iránti hűség: *„ha az ember jogtalanságot követ el, és nem engedelmeskedik a jobbnak, legyen az isten vagy ember, az rossz és szégyenletes.”*¹⁴ S miért is fontos ez? Egyrészt mert Szókratész a saját halálával éppen ezt a tanítását erősítette meg, akkor mikor az állam által halálra ítélve önként vetett véget az életének azzal, hogy kiitta a büröklevet a méregpohárból. Gyakorlatilag hitelesítette, amit korábban hangoztatott, *„ha ugyanis a polgárok alávetik magukat a törvényeknek, az államok erősek és boldogok lesznek.”*¹⁵ Ugyanilyen kiemelkedő gyakorlati tette volt az arginuszai perben való helytállása, *„amikor ti azt a tíz hadvezért, akik a tengeri ütközetben szerencsétlenül jártakat nem szedték össze, megpróbáltátok együttesen elítélni – törvénytelenül, amint azt később magatok is beláttátok.”*¹⁶ Szókratész itt is a gyakorlatban a törvények védelmében száll szembe a perrel és Athénnal, s ekkor is eredménytelenül.

Legalább ilyen fontos a fogalmak minél pontosabb meghatározására való törekvése, hiszen véleménye szerint *„akik minden egyes dolgról tudják, hogy micsoda,*

¹⁰ XENOPHÓN 11. o.

¹¹ XENOPHÓN 104. o.

¹² XENOPHÓN 140. o.

¹³ XENOPHÓN 94. o.

¹⁴ PLATÓN 83. o.

¹⁵ XENOPHÓN 163. o.

¹⁶ PLATÓN 89. o.

képesek elmagyarázni a többieknek. [...] akik nem tudják, mi micsoda, maguk is tévednek és másokat is tévútra vezetnek”,¹⁷ emiatt több logoszban is találkozhatunk azzal, hogy abszolút fogalmak meghatározására törekszik, mint például a szép és jó¹⁸ vagy akár az igazságosság¹⁹ meghatározására. Ez utóbbi különösen fontos, hiszen szorosan kapcsolódik a törvények iránti hűséghez, akkor, mikor megfogalmazza, hogy „kijelentem, hogy a törvényes és igazságos azonos”.²⁰

Véleményem szerint Szókratész nevelésbe vetett hite legjobban a bátorság taníthatóságának kérdésénél jelenik meg: „gyakran látom, hogy az azonos törvények között nevelt emberek bátorsága mennyire különbözik egymástól. Ennek ellenére biztos vagyok benne, hogy tanítással és edzéssel fejleszthető a bátorság, bármilyen is az ember alaptermészete [...] gyakorlással mindenki többre jut.”²¹ Úgy gondolom, hogy ez a gondolat inkább a mindenkire kiterjedő politikai nevelés felé való elmozdulás jele. Ugyanakkor politikai csoportok kérdésköre is felmerül, mikor arról értekeznek, hogy lehetnek-e az eltérő emberek barátok, itt egyértelműen a politikai csoportok fontosságát és mintegy dicséretét látom abban, hogy „az csak hasznos az államnak, ha vezetőinek kiváló barátai vannak, akik inkább munkatársaik és segítők a teendők során.”²² Ez a gondolatkör viszont inkább az elitrekrutáció fontosságát hordozza magában véleményem szerint.

Ez a kettősség jelenik meg Szókratész gyakorlati hozzáállásában is. Egyrészt védi a demokráciát, például akkor mikor szembeszáll a 30 zsarnok által létrehozott rendszerrel, ahogy ez megjelenik Xenophónnál: „amikor a harminc zsarnok valami törvényellenes parancsot hozott, nem engedelmeskedett. Amikor megtiltották neki, hogy ifjakkal társalogjon, és elrendelték, hogy ő és néhány polgártársa valakit a halálba kísérjen, egyedül ő tagadta meg az engedelmességet, minthogy törvényellenes volt a neki adott parancs.”,²³ és Platónnál is: „a Harmincak ötödmagammal a Rotundába hívtak, és elrendelték: állítsuk elő Szalamiszból szalamiszi Leónt, hogy kivégezhessék [...] ekkor sem szavakkal, hanem tettekkal bizonyítottam, [...] miután a Rotundából kiléptünk, a másik négy elindult Szalamiszba, és előállította Leónt, én viszont elindultam haza.”²⁴ Másrészt viszont Szókratész látja a demokrácia visszásságait, s látja, hogy olyan emberek kerülnek magas pozíciókba, akik

¹⁷ XENOPHÓN 171. o.

¹⁸ XENOPHÓN 114. o.

¹⁹ XENOPHÓN 116. o.

²⁰ XENOPHÓN 164. o.

²¹ XENOPHÓN 115. o.

²² XENOPHÓN 75. o.

²³ XENOPHÓN 158. o.

²⁴ PLATÓN 91. o.

nem felelnek meg a posztra, és így megjelenik a hivatalok sorsolással történő betöltésének bírálata: „*őrültség babszemsorsolással választani az államvezetőit, hiszen senki nem akarna babszemmel választani sem kormányost, sem ácsot, [...] sem más mesterembert, pedig az e mesterségekben elkövetett tévedések jóval kisebb kárt okoznak, mint az államügyekben.*”²⁵

Látható ezenkívül, hogy kiemelkedően fontos szerepet töltenek be nála az államügyek, ugyanakkor ő maga a polisz közéletében való intézményes részvételben nem túl aktív, csak olyan mértékben vesz benne részt, ameddig kötelező, s igazából nem vállal aktív politikusi szerepkört, feltehetően nem véletlenül, hiszen azt mondja: „*Biztonságban csak az élhet, aki visszahúzódik az államügyektől.*”²⁶ Ugyanakkor igyekszik a szerinte alkalmas embereket meggyőzni a politikai részvételről: „*Kharmidész, Glaukón fia tekintélyes és az akkori politikusoknál sokkal kiválóbb férfiú volt, de vonakodott a nép elé kiállni.*”²⁷ Erre Szókratész kifejti: „*azoknak az összejöveteleknek az alapján, amikor az állam vezetőivel találkozol, mert amikor megosztják veled gondolataikat, helyes tanácsot adsz, és látom, hogy hibás lépéseiket okosan bírálod [...] milyen furcsa, hogy sem a legbölcsebbek előtt nem félsz és nem gátol a szemérem, sem a leghatalmasabbak előtt, az ostobák és gyengék előtt pedig szégyellsz megszólalni.*”²⁸ Ebben a gondolatmenetben újra az elitista Szókratész kerül előtérbe.

Egyértelmű tehát, hogy Szókratész látja a társadalmi válságot, és gyakorlatban nem a politikai részvétellel, hanem a politikai neveléssel próbál ellene fellépni. Véleményem szerint abban áll a szókratészi nevelés lényege, hogy Szókratész példamutatással és kérdésekkel vezeti tanítványait. Emiatt jelenik meg többféle Szókratész-kép és többféle válasz, hiszen a tanítványokon keresztül ismerjük csak a gondolatait, tehát végül is Szókratészt csak a tetteiben és a kérdéseiben látjuk, az értelmezésekben már a tanítványoké a döntő szerep. Emiatt elsősorban a tanítványokra tett hatása bizonyítja Szókratész egyediségét, ez emeli ki a korszak többi tanítója közül. Nem nála születnek meg a válaszok, hanem a tanítványainál.

Az alternatívák megszületése és a szakértelem elsajátítására való törekvés. Talán éppen ebben a kettőben áll a bábáskodás lényege! Rámutatni a problémákra, s megvárni, milyen megoldás születik az ifjú fejében, majd ezek problematikájára is rámutatni. „*Vajon mikor politizálok inkább Antiphón? Akkor, ha egymagam vetem be magam a politikai életsodrába, vagy ha gondot fordítok arra, hogy a lehető*

²⁵ XENOPHÓN 14. o.

²⁶ XENOPHÓN 163. o.

²⁷ XENOPHÓN 110. o.

²⁸ XENOPHÓN 111. o.

legtöbben műveljék hozzáértően a politikát?”²⁹ „Megfelelő neveléssel és tanulással minden feladatukat különlegesen jól elláthatják, a legtöbb és legnagyobb jót tehetik, tanulatlanul és neveletlenül azonban mindenki másnál több rosszat és kárt tehetnek. [...] Esztelen, aki azt hiszi, hogy tanulás nélkül meg tudja különböztetni a hasznos és ártalmas dolgokat.”³⁰

Gyakorlatban úgy jelenik meg Szókratész politikai nevelése, hogy szinte minden rendszert kritikával illet. Azonban ez a kritikusság is a nevelés része, hiszen ha kritizálunk valamit, akkor egyben a változtatási lehetőségeket is mérlegeljük, s Szókratész tanítványai ugyanazon rendszer problémájának megoldására meglehetősen változatos dolgokat hoztak létre. Platón és Xenophón a viszonylag fiatalabb generációhoz tartoznak, azonban Szókratész gyakorlati politikai nevelését viszont egy idősebb tanítványi generáció képezi le leginkább, akik már Szókratész életében is jelentős szerepet játszottak Athénban. Alkibiadész, Kritiasz, ifjabb Periklész, Thérámenész is Szókratész tanítvány volt, bár Xenophón azt mondja, hogy „Kritiasz és Alkibiadész nem azért társalogtak Szókratésszal, amíg társalogtak, mert olyan nagyon kedvükre való volt, hanem mert kezdettől fogva az a vágy fűtötte őket, hogy az állam vezetői legyenek.”³¹ Mindenesetre ezen idősebb generációnak fennemlített tagjai nem maradtak egyszerű tanítványok, ugyanis Szókratész életének második felében, a peloponnészoszi háborúk végén mindannyian nagyon jelentős szereppel bírtak Athénban. Olyannyira, hogy i.e. 411-ben Athénban három hatalmi központ jött létre Alkibiadész, Thérámenész (e kettő Szókratész tanítvány) valamint Antiphón vezetésével, melyek különböző megoldásokat kerestek a válságban lévő városállam politikai problémáira, és ezen időszak alatt volt jó néhány Szókratész tanítvány, akik éppen ezen problémák áldozatává váltak. Alkibiadész a flotta parancsnokaként Athén birodalmi álmait kergeti, s Szicília meghódításával akarja a Peloponnészoszi-félszigetet harapófogóba zární, miközben nem veszi észre, hogy a déloszi szövetségen belül is jelentős problémák vannak. Thérámenész az 5000-ek vezetőjeként a demokrácia helyett egy oligarchikus rendszer felé mozdul el, ugyanakkor éppen a demokrácia eszközeit használja fel az arginuszi perben, amikor hat sztratégoszt, közöttük a szintén Szókratész tanítvány ifjú Periklészt is kivégzik, amivel Thérámenész több potenciális ellenféltől szabadul meg. Emellett Athén egy háború közepén több hadvezérét veszíti el egyszerre, feltehetően az erkölcsi problémák mellett ez utóbbit is látta Szókratész, mikor szembeszállt a perrel, hiszen ő a szakértő hadvezérek fontosságát kiemelkedőnek tartotta. A tény,

²⁹ XENOPHÓN 43. o.

³⁰ XENOPHÓN 137. o.

³¹ XENOPHÓN 21. o.

hogy a hadvezérek kivégzését követően a peloponnészoszi háborúban Athén vereséget szenvedett sok mindent elárul. A sors iróniája, hogy Thérámenész a Kritiasz vezette 30 zsarnok uralma idején szintén kivégzés áldozatává válik. A 30 zsarnokhoz kapcsolódóan még kiemelném, hogy Szókratész hatásának legjobb bizonyítéka pont Kritiaszhoz kötődik, hiszen nem lehet véletlen, hogy mikor Kritiasz Szókratész szembekerülnek egymással, Kritiasz meg akarja tiltani neki, hogy az ifjakkal társalogjon, azaz tanítson. Mi bizonyítaná ékebben egy tanító hatását, minthogy egy volt tanítványa akarja megtiltani neki a tanítást?!

Bár Szókratész e tanítványaival egyértelműen szembekerült, mégis részben ezek a régi tanítványok okozták a vesztét, részben miattuk kerül célkeresztbe, mint az ifjúság megrontója, és vált egy „demokráciát visszaállító” politikai tisztogatás áldozatává. S bár Szókratész úgy védekezik, hogy *„hát micsoda szerencsájük volna az ifjainknak, ha csupán egyetlen ember rontaná meg őket, a többi viszont mind a hasznukat szolgálná!”*,³² azonban végül mégis elítélik, s ő *„inkább a törvényekhez ragaszkodva kívánt meghalni, mintsem ellenükben élni.”*³³ A kérdés már csak az, hogy vajon akkor is ekkora hatása lett volna, ha nem ezt teszi? Ez már örökre homályban marad, mert hatása megkérdőjelezhetetlen, s bár ő még csak egy inkább elitista, mint demokratikus jellegű, spontán politikai nevelést folytat, de utódainál a nevelő szerep már megkérdőjelezhetetlen.

Felhasznált irodalom

HEGYI Dolores – KERTÉSZ István – NÉMETH György – SARKADY János: Görög történelem a kezdetektől Kr.e. 30-ig. Osiris Kiadó. Budapest, 1996

ARISTOTELÉS: Az athéni állam. In: NÉMETH György (szerk.): Államéletrajzok. Osiris Kiadó. Budapest, 1998

PLATÓN: Szókratész védőbeszéd. Atlantisz, 2005

XENOPHÓN: Emlékeim Szókratészről. Európa Könyvkiadó, 1986

³² PLATÓN 75. o.

³³ XENOPHÓN 158. o.